

ZAHORÁN CSABA*

Sorscsapásokról tárgyilagosan

Romsics Ignác: *Erdély elvesztése 1918–1947*. Budapest: Helikon, 2018.

Az évfordulók mindig jó ürügyet szolgáltatnak a történelem felelevenítésére, különféle tanulságok levonására, de időről időre felmerül a múltból alkotott képeink és elbeszéléseink újra- vagy átertelmzésének igénye is. Az utóbbi alkalmakat általában eszmecserek, néha tárgyilagos, máskor szenvedélyes viták kísérik, amelyek időnként valóságos emlékezetpolitikai összecsapásokká fajulnak (de olykor az emlékezetpolitika is generál szakmai – vagy annak álcázott – vitákat). Az I. világháborút lezáró fegyverszünetnek és a történelmi Magyarország felbomlásának – valamint a hozzájuk kapcsolódó számos eseménynek (például a gyulafehérvári „Nagy Nemzetgyűlésnek” vagy a turócszentmártoni nyilatkozat kibocsátásának) – a századik évfordulója is kiváltott ilyeneket, „belső” és nemzetközi viszonylatban egyaránt. 1918–1919 drámái – máig érezhető következményekkel bíró – fejleményeinek értelmezése és megítélése ugyanis egyszerre több vonatkozásban is ellentmondásos. Magyarországon (pontosabban: a magyar nyelvterületen) ez a téma az 1980-90-es évek óta rendszeresen vált ki nem csak szakmai, hanem közéleti-politikai vitákat is,¹ a szomszédos országok közül pedig különösen a román és a szlovák politikai és értelmiségi elit tanúsít íranta – igaz, kissé másféle – érzékenységet.²

* A szerző az MTA BTK Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa (Trianon 100 MTA-Lendület Kutatócsoport). E-mail: zahoran.csaba@btk.mta.hu

¹ Lásd pl. az *Élet és Irodalomban* 2010–2011 során lefolytatott vitát Kovács Éva és Ungváry Krisztián között (2010/39., 49., 2011/4., 10. és 12. számok)

² L. pl. Lucian Leuştean: Trianon – történelem és propaganda. *Múltunk*, 2005/2. 254–260., valamint Roman Holec: Trianoni rituálék, avagy gondolatok a magyar

Így a Trianonnal kapcsolatos új művek – Erdély 20. századi történelme pedig mindenképp ide sorolható – könnyen a figyelem középpontjába kerülhetnek, különösen, ha szerzőjük elismert szakember, és a kontextus is „megfelelő”.

Így volt ez Romsics Ignác *Erdély elvesztése 1918–1947* címet viselő könyve esetében is. A szerző személye eleve garanciát jelentett arra, hogy a kötet nem marad észrevétlen, mivel a jelenlegi magyar történetírás egyik legjelentősebb alakjának számít, akit írásai és oktatói tevékenysége a magyar történelem és a környező régió történetének kiemelkedő elemzőjévé és „klasszikus” elbeszélőjévé tesz. Abban az értelemben is, hogy magas színvonalú, jól strukturált, tárgyilagos, olvasmányos és közérthető munkái mindig konzisztens, logikus és önellentmondásoktól mentes narratívákat kínálnak az olvasónak, a történetírás legklasszikusabb hagyományai szerint. Ami pedig a kontextust illeti, a „terep előkészítéséről” belföldön a 20. századi magyar történelemnek a kétezres évek vége óta erősödő újraértelmezési hulláma,³ valamint a kormányzati emlékezetpolitika, magyar–szomszéd (főleg magyar–román) vonatkozásban pedig a centenáriumi évforduló és a vele kapcsolatos legkülönbözőbb megnyilvánulások gondoskodtak.⁴

Mindez egyúttal arra az érdeklődésre is magyarázattal szolgál, amelyet Romsics könyvének megjelenése kiváltott, legalábbis a magyar nyilvánosság vonatkozásában. A Trianonnal szintén régóta foglalkozó, a „sérelemi” irányvonal egyik legismertebb képviselőjének számító Raffay Ernő a kormányközeli *Magyar Idők* évfordulós, 2018. június 4-i lapszámában „elvtelenséggel” vádolta meg Romsics Ignácot. Raffay szerint ugyanis „Erdély nincs elveszve”, ezt állítani gyakorlatilag az önfeladással egyenlő, Romsics pedig – a „rég

historiográfia egyes jelenségeiről. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2011/4. 109–132.

³ L. pl. Gyáni Gábor: Nemzet, kollektív emlékezet és public history. *Történelmi Szemle*, 2012/3. 357–375.

⁴ A román sajtó szerint a Trianon 100 nevű kutatócsoport „a magyar kormány románellenes propaganda-főosztálya” *Transindex.ro* 2017. május. 02. <http://itthon.transindex.ro/?hir=46996> (letöltés ideje 2019. január. 30.) és Bogdán Tibor, Kustán Magyarai Attila: Magyarellenes hisztériát váltottak ki Kelemen Hunor őszinte szavai. *Maszol.ro* 2017. augusztus. 09. <https://www.maszol.ro/index.php/belfold/84423-magyarellenes-hisztariat-valtottak-ki-kelemen-hunor-szinte-szavai> (letöltés ideje: 2019. január 30.)

marxista és liberális történészek örököseként” – destruktív és gyáva tevékenységet folytat, amely őt a „vörös gróf, Károlyi Mihály hazaáruló tevékenységére” emlékezteti.⁵ Raffay erős, bár nemcsak Romsics ellen irányuló szavait – valamint a mögöttük meghúzódó szemléletet – később többen is bírálták, Magyarországon és Erdélyben egyaránt,⁶ továbbá maga a szerző is kimerítően válaszolt ezekre a vádakra, többek közt egy, a *BBC History*nak adott interjújában,⁷ világosan cáfolva az állítólagos önfeladásra vonatkozó állításokat is.

De tulajdonképpen mi is ez a könyv, amely ilyen polémiahoz vezetett? Ha röviden kellene megfogalmazni a választ, az *Erdély elvesztése 1918–1947* Romsics Ignác kiváló szintéziseinek legújabb darabja. Egyrészt beilleszthető a szerzőnek a modern magyar történelem hosszabb vagy rövidebb időszakait feldolgozó munkái közé,⁸ másrészt – a fentebb említett interjú alapján – a Kossuth Kiadó „Romsics-sorozatának” második kötete.⁹ A szerző vagy 450 oldalon, számos térkép segítségével mutatja be Erdély *államjogi* elvesztését – a történelmi Magyarország I. világháború végén bekövetkezett összeomlásától (1918) a II. világháborút lezáró békekötésig (1947), amely formálisan is érvénytelenítette az átmenetnek bizonyuló revíziós sikereket, és megerősítette a trianoni status quót. Romsics a közel harmincéves folyamat két központi eseménysorára koncentrált:

⁵ Raffay Ernő: Erdély nincs elveszve. *Magyar Idők*, 2018. június 4. 5. Romsics könyvét hasonló szellemben említi Szakács Árpád egyik publicisztikájában: Ki olvassa Esterházy Pétert? *Magyar Idők*, 2018. június 23. <https://magyaridok.hu/velemeney/ki-olvassa-esterhazy-petert-3315116/> (letöltés ideje: 2019. január. 30.)

⁶ Pap Melinda – Szucher Ervin: „Nem járható út a határrevízió” – Erdélyi történészek nem tudnak elképzelni olyan konstrukciót, amelyben megvalósulhat a határmódosítás. *Krónika*, 2018. június 7. 3.; Jeszenszky Géza: Délibábos nemzetpolitika. *Magyar Hang*, 2018. június 29.–július 5. 8.; Nem egyszerűen elvették, Erdélyt elvesztettük (interjú Markó Bélával). *Népszava*, 2018. augusztus 18. 5.

⁷ Ki szólhat Trianonról? Beszélgetés Romsics Ignáccal. *BBC History*, 2018/9. sz. 34–40.

⁸ L. pl. Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest: Osiris Kiadó, 2010.; Uő: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Budapest: Napvilág Kiadó, 1998.; Uő: *A trianoni békeszerződés*. Budapest: Osiris Kiadó, 2005.; Uő: *Az 1947-es párizsi békeszerződés*. Budapest: Osiris Kiadó, 2006.; Uő: *Magyar sorsfordulók 1920–1989*. Budapest: Osiris Kiadó, 2012.

⁹ Ki szólhat Trianonról? i. m. 34.

az 1918–19-es impériumváltásra és a trianoni békeszerződésre, valamint a II. világháború éveire és a párizsi békére, és elsősorban ezek köré építi fel elbeszélését. A munka szerkezete – mondhatni „klasszikusan” – kronologikus, a fontos témák és jelenségek azonban nem vesznek el az eseménytörténetben, mivel a szerző nem téveszti őket szem elől, hanem újra és újra kitér rájuk. Az olvasmányos, magával ragadó szövegből így egy arányos, kiegyensúlyozott összkép bontakozik ki, amelyet egyszerre alkotnak kis részletek – például naplójegyzetek vagy levelek alapján rekonstruált történések – és a nagyobb folyamatok összefoglalása, illetve háttérük és összefüggéseik ismertetése. A szerző mindeközben – saját újabb kutatásain és korábbi munkáin túl – rutinosan szintetizálja a témában született szakirodalom releváns eredményeit (Ormos Máriától Fülöp Mihályon, L. Balogh Bénin, Nagy Szabolcson és Gottfried Barnán át Raffay Ernőig), de – kollégák segítségével – román nyelvű szövegeket is felhasznál. A kötet méltán tekinthető a kérdéskör egyik legújabb alpművének, amelyet érdemes lenne román – és esetleg angol – nyelven is megjelentetni.

A könyv első részét (13–81.) Romsics a történeti kontextusnak és a közvetlen előzményeknek szenteli. Itt először, mintegy a későbbi „dráma” prologusaként, vázlatosan bemutatja Erdély etnikai viszonyait – a kezdetektől a 20. század elejéig –, ismerteti a régió három domináns nemzeti mozgalmát – a magyart, a németet és a román –, illetve azok céljait, végül pedig kitér az Erdélyt 1916-ban ért román támadásra, amellyel Románia az antant oldalán belépett a világháborúba. A második részben (83–306.) az 1918–1921 közötti fejlemények következnek: a háborús vereségtől a magyar állam Erdély fölötti fennhatóságának fokozatos megszűnésén át a trianoni békeszerződés ratifikálásáig és a romániai magyar útkeresés első mozzanataiig. Ez az egység képezi a könyv súlypontját, terjedelmét és részletességét tekintve egyaránt, amit az is indokol, hogy ez volt az a sorsdöntő időszak, amikor a modern magyar állam elveszítette Erdélyt, és később már csupán átmenetileg – és akkor is csak részben – tudta visszaszerezni. A román hadsereg által 1919 tavaszán elért, majd Trianonban 1920-ban jóváhagyott határok vannak ma is érvényben, de ekkoriban kezdődtek vagy gyorsultak fel azok a politikai és társadalmi folyamatok is, amelyek – másokkal kiegészülve – a régió mai viszonyait eredményezik. A harmadik részben (307–416.), a két világháború közötti évek és a második bécsi döntés

körülményeinek áttekintése után Romsics elsősorban a II. világháború alatti, és azt közvetlenül követő időszak fejleményeire koncentrált: az Erdély további sorsára vonatkozó különféle elképzelésekre, a szovjet hatalmi játszmákra és a párizsi béketárgyalásokra. A könyvet végül egy rövid *Utószó* zárja, kitekintéssel a 20. század második felére.

Már ennyiből is kiviláglik a szerző markáns koncepciója, hogy bemutassa és elemezze azokat a kulcspontokat, amelyek révén megragadható a magyarság *politikai* dominanciájának megroppanása Erdélyben. A politika központi szerepét az is indokolja, hogy bár a magyar gazdasági, társadalmi és kulturális fölény elvesztése jóval komplexebb módon zajlott le – és tovább is tartott –, az egész folyamatnak mégis ez volt a meghatározó eleme, hiszen a kiegyezés után Magyarországhoz visszakerült Erdélyben a magyar közösség csak az államhatalom birtokában tudta fenntartani (vagy megerősíteni) vezető pozícióit. Fel lehetne ugyan vetni Romsicsnak, hogy nagyobb hangsúlyt is helyezhetett volna a társadalomtörténeti összefüggésekre, és több figyelmet fordíthatott volna Erdély elvesztésének kevésbé „konkrét” módjaira (lásd például Németh László lírai sorait a magyarság demográfiai térvesztéséről¹⁰), ám ez kétségteljesen meghaladta volna ennek a szintézisnek a kereteit. Mint ahogy az is bajosan fért volna bele, hogy Erdélyt nem csak *elvesztette* „a magyarság” és a magyar állam, hanem *meg is szerezte* valaki – jelen esetben „a románok” és Románia (amivel kapcsolatban az erdélyi román polgárosodás és nemzetépítés, valamint a román állam felemelkedése kaphatott volna több teret). Ugyanez érvényes arra – az első részben egyébként érintett – kérdésre is, hogy Magyarország hogyan szerezte meg Erdélyt 1867 után, milyen eszközökkel és programmal próbálta meg (re)integrálni, majd megtartani a régiót. Mindenesetre a társadalomtörténeti és a rivális nemzetépítésekre fókuszáló megközelítések egyaránt örvendetesen bővülő magyar nyelvű szakirodalommal rendelkeznek,¹¹ és maga a szerző is foglalkozott már ilyen témákkal (például az erdélyi magyar–román

¹⁰ Németh László: *Magyarok Romániában. Az útirajz és a vita*. Összeáll. Nagy Pál. Marosvásárhely: Mentor Kiadó, 2001. 59–60.

¹¹ L. pl. Miskolczi Ambrus: *Románok a történeti Magyarországon*. Budapest: Lucidus Kiadó, 2005., Ábrahám Barna: *Az erdélyi románság polgárosodása a 19. század második felében*. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó, 2004. Pál Judit: *Unió vagy „unificáltatás”? Erdély uniója és a királyi biztos működése (1867-1872)*. EME, Kriterion, 2010.

versengéssel a századelőn a Bethlen Istvánnak szentelt életrajzában¹²). Viszont talán kissé bővebben is ki lehetett volna domborítani például az 1918-19-es események *országos* kontextusát, azaz, hogy Magyarországnak nem csak Erdélyben, hanem egyszerre minden határvidékén kellett védekeznie az országba bevonuló idegen csapatokkal szemben. Ez ugyanis érthetőbbé tette volna, hogy Budapest miért nem koncentrált jobban a román előnyomulás megállítására (pl. 110., vö.: 140., 190.). A két világháború közötti erdélyi helyzet összefoglalása is viszonylag tömörre sikeredett, holott ezt az időszakot szintén egyre több munka vizsgálja,¹³ amelyek eredményeit a hivatkozásokon túl¹⁴ is be lehetett volna építeni az adott fejezetbe.

A kiemelt időszakokon belül taglalt témák sokasága azonban minden bizonnyal kárpótolja az olvasót esetleges hiányérzetéért. Az 1918-as felbomlás áttekintése egyszerre érzékelteti az események könyörtelen gyorsulását, sűrűségét és szinte sorsszerű alakulását (például a „Remények és balsejtelmek”, valamint „A belgrádi konvenció és az aradi tárgyalások” c. fejezetekben.). Az egyre jobban különváló nemzeti érdekérvényesítések során a magyar bizonytalanságot és tanácstalanságot a román céltudatosság ellenpontozza (88–89.), anélkül, hogy bármelyik tényezőt monolit egészként kezelné a szerző. Szemléletesen jelenik meg a nemzeti mozgalmak versenye is – a különféle magyar, székely és román népgyűléseken és nyilatkozatokon keresztül (pl. 125–141. és 149–151.) –, valamint a történelmi Magyarországhoz való lojalitás és a szeparatizmus kérdése (120., 180–189.), ami különösen a németek esetében vezetett radikális fordulatokhoz, de felbukkan a zsidó önszerveződés is (98.); igaz, az újabban egyre jobban feltárt cigány

¹² Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Budapest: Magyarságkutató Intézet, 1991.

¹³ L. pl. Bárdi Nándor: *Othón és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó, 2013.; Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931–1940)*. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó, 2007.; György Béla: *A romániai Országos Magyar Párt története (1922–1938)*. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó, 2017.

¹⁴ Pl. Egry Gábor újszerű megközelítését: *Emicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2015.

mozgolódásról¹⁵ már nem történik említés. A szerző az olyan vitatott témákhoz is magabiztosan nyúl, mint például a háborús vereségből, a nemzetközi elszigeteltségből és az általános válságból következő – kényszerű – magyar pacifizmus (pl. 99., 108–110., 144–148.), majd a fegyveres ellenállás kibontakozása, a Károlyi-kormányzat egyre lehetetlenebb helyzete és kétségbeesett kiútkeresése – a területi integritástól az etnikai határok felé történő elmozdulásig (147., 190–192.) –, valamint a Székely Hadosztály – csak rossz és még rosszabb döntést megengedő – választási kényszere a bolsevik Budapest és a román hódítók között. Sorra kerülnek olyan, „csemegének” számító, mivel kevésbé ismert részletek is, mint a Magyarország területén – például a Bánságban (97.), Kalotaszegen (157.) vagy a Székelyföldön (125–130.) – létrejött vagy elképzelt „átmeneti államok” és azok funkciója. Ha az impériumváltás ábrázolásából kellene kiemelni egy jellemző mozzanatot, akkor az talán Apáthy István kelet-magyarországi fő kormánybiztos letartóztatása lenne, ami a maga teljes valójában jeleníti meg a demarkációs vonalokhoz és megállapodásokhoz való magyar ragaszkodás erőtlenségét, szemben a román erőpolitikával és a fait accompli-ra való törekvéssel (168–171.). Az Apáthy elleni vádak (bolsevizmus és fegyveres incidens szervezése) ugyanakkor nem csak a korabeli román propaganda valóságalapját kérdőjelezzik meg, hanem az ezzel kapcsolatban a román történetírásban mindmáig érvényben lévő állításokat¹⁶ és érveket is kétségessé teszik. A román fél ugyanis azzal indokolta Erdély egyre nagyobb részének katonai megszállását és a hatalom átvételét – a fegyverszüneti egyezmény ellenére – hogy a magyarok fegyveresen ellenálltak, terrorizálták a román lakosságot, és szabadon terjedt a bolsevizmus. Részletes és szemléletes összefoglalást kap az olvasó a párizsi békekonferencia munkájáról és a békeszerződésről is: az inkább érdek-, mintsem értékvezérelt döntéshozatali mechanizmusokról, a magyar–román határvonal meglehetősen egyoldalú megállapításáról vagy a magyar békedelegáció részvételéről. Az utóbbi kapcsán a magyar érvrendszer inkonzisztenciájára és a történeti

¹⁵ L. Petre Matei: Adunările țiganilor din Transilvania din anul 1919. (I.) *Revista istorică*, 2010/5–6. 467–487. és Uő: Adunările țiganilor din Transilvania din anul 1919. (II.) *Revista istorică*, 2011/1–2. 135–152.

¹⁶ L. pl. Dumitru Preda–Vasile Alexandrescu–Costică Prodan: *În apărarea României Mari. Campania armatei române din 1918–1919*. București: Editura Enciclopedică, 1994. 163–164.

érveléstől az etnikai érvek felé történő megkésett eltolódásra is rámutat a szerző, miközben azt is elismeri: nem biztos, hogy ez 1920-ban olyan sokat nyomott a latban (279.).

A második bécsi döntés, a „kis magyar világ” és a II. világháborút követő béketárgyalások időszakából kiváltképp a különféle magyar elképzelések, tervek és a változó erőviszonyokhoz való alkalmazkodás megnyilvánulásai – például a romániai baloldallal és a Szovjetunióval való együttműködés 1944 után –, továbbá Észak-Erdély hovatarozásának és státuszának szovjet „lebegtetése” áll az elemzés középpontjában. Különösen érdekesek az Erdéllyel kapcsolatos korabeli magyarországi közvélemény-kutatások eredményei (379–381.), valamint Sebestyén Pál rezignált – és talán némiképp „ridegen tárgyilagosnak”, de a későbbiek ismeretében mégis realistának tűnő – javaslata. A jogász-diplomata Sebestyén a történeti érvelés elvetése és a kisebbségvédelemről való lemondás mellett azt tartotta volna célszerűnek, ha a budapesti kormányzat – szerény területi kompenzációval – a szomszédos államokban élő magyarokat „egy nemzetiségileg homogén és gazdaságilag életképes Magyarországba” telepíti össze.¹⁷ Nem kevésbé tanulságos a párizsi béketárgyalások román érvelésének bemutatása sem (406–408.). A román diplomácia határozottsága és intranszigienciája Erdély jövőjét illetően – ahogy Bukarest ragaszkodott a teljes területhez, és elvetette szuverenitásának bármilyen korlátozását (a kisebbségvédelem, autonómia stb. elve alapján) – nyilván Románia kedvezőbb helyzetéből fakadt („birtokon belül” és a Szovjetunió támogatását élvezve nem kényszerült „engedményekre”), ám mégis elgondolkodtató a román fél magabiztos hajthatatlansága, különösen a magyar részről megfogalmazott alternatívák sokaságához és változatosságához képest. Ez a részletkérdés egyrészt azért érdekes, mert rávilágít az épp kedvezőbb helyzetben lévő fél – magyar–román relációban hagyományos – kompromisszumképtelenségére, másrészt ma is érvényes, és az „egységes és oszthatatlan nemzetállamhoz” való dogmatikus ragaszkodásban nyilvánul meg (még akkor is, ha egyébként a gyakorlat több szempontból már meg is haladta ezt az elvet).

Az itt nem említett témákon túl azonban más tekintetben is rendkívül inspiratív Romsics könyve. Például Jászi Oszkár aradi

¹⁷ Romsics, 2018. 382–383.

tárgyalásai – amelyekről nem maradt fent jegyzőkönyv, csak több résztvevő visszaemlékezései (112–113.) – vagy a formálódó Székely Hadosztály kolozsvári jelenléte kapcsán (133–134.) is felmerül, hogy miképp konstruálódik meg utólag a történelem. Rendkívül izgalmas olvasni, hogy az aradi megbeszéléseken különféle státuszban és szerepben jelen lévő személyek, illetve a „magyar Kolozsvár” végnapjait átélők később milyen narratívákat állítottak össze a történelekről. (A jól adagolt szemelvények egyébként is a könyv egyik erősségét képezik, igaz, talán ezek körét is lehetett volna bővíteni, akár a „kisember”, akár a román kortársak szövegei irányában.) Hasonló kérdéseket vet fel a magyar–román államszövetség tervének bemutatása is (256–269.). A Romsics Ignác által már korábban is érintett téma¹⁸ elemzése a fejlemények esetlegességére és nemritkán meglepő alakulására mutat rá, illetve a viszonyok folyamatos mozgására és változására – azaz arra, hogy a gyakran zavaros, ellentmondásos történések csak később, mintegy „megmerevedve” és értelmezve válnak „történelemmé”. Így lesz csak érthető az Erdély kapcsán felvetett, és első pillantásra valóban fantasztikusnak tűnő magyar–román szövetség ötlete, pedig a két ország és nemzet közötti kapcsolatokat nem csak az ellenségeskedés és a rivalizálás jellemezte, hanem bennük volt az egymásra utaltságból fakadó szövetkezés lehetősége is.¹⁹ Ám végül a két nemzetépítés közötti érdekelletét bizonyult döntőnek. Mint ahogy 1867 után a magyar elit túlnyomó része, most a bukaresti vezetés látta úgy, hogy „eljött az ő ideje”; a szerző szavaival: „Brătianu (...) nem méltányos kiegyezés alapján képzelte el a román–magyar együttműködést, hanem (...) Bukarest kizárólagos hegemoniája alatt és Erdélyt teljes mértékben betagolva az egységes Nagy-Romániába.”²⁰

Az Erdélyért a párizsi béketárgyalásokon is szívésen harcoló román miniszterelnök törekvései sajnos pontosan adják vissza a magyar–román vetélkedés jellegét. Ebben a versenyben – két

¹⁸ L. Romsics Ignác: Olaszország és a román–magyar megegyezés tervei, 1918–1938. In Uő: *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*. Budapest: Osiris Kiadó, 1996. 132–176.

¹⁹ Lásd pl. Borsi-Kálmán Béla: Klapka György, Genf és a románok, 1847–1868., valamint Uő: A magyar (Kossuth-) emigráció és a magyar–román megegyezés esélyei 1848–1849 után. In Uő: *A békétlenség stádiumai. Fejezetek a magyar–román kapcsolatok történetéből*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.

²⁰ Romsics: *Erdély...* i. m. 265.

világháború után – a magyar állam vereséget szenvedett, Erdély elcsatolása pedig máig megemészthetetlennek bizonyult a magyar nemzettudat számára. Mivel a magyar Trianon-trauma/neurózis egyik legérzékenyebb pontja épp ez a kiterjedt régió, elvesztésének leírása ezért meglehetősen lehangoló történet. Romsics Ignác kiváló, egyszerre kompakt és alapos monográfiájának záró – Raffay Ernő által nem idézett – sorai mégis egyfajta visszafogott optimizmust sugallnak: az aktuális helyzetet patthelyzetként értékelve leszögezi, hogy bár Erdély államjogi szempontból véglegesen elveszett Magyarország számára, az erdélyi magyarok számára továbbra is megmaradt.²¹ Erre pedig azért még lehet építeni.

²¹ Uo. 419.